

The Morphosyntactic Behavior of Speech Verbs in Romance Languages. A Diachronic View

Comportamentul morfosintactic al verbelor zicerii în limbile române. Privire diacronică

Alina-Viorela VARVAROI

Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava

Str. Universității nr. 13, 720229 Suceava

alinavarvaroi@yahoo.com

Abstract

The verbs of speech – first considered a distinct category in the classifications of Latin grammars – have been very little studied over time, as scientific works focused mainly on their functions, as revealed in discursive techniques. The class of verba dicendi is usually discussed together with the verbs of will and affection, given the fact that these classes of verbs have certain common aspects in terms of their behavior towards the syntactic rules of consecutio temporum or of the use of non-predicative moods to complete a verbal regent. The analysis of the evolution of these verbs of saying and their transition into modern Romance languages allows us to detect certain morphosyntactic changes, the most important being the limitation or even the elimination of the infinitive constructs. As a defining feature of verba dicendi stands their ability to introduce direct speech.

Rezumat

Verbele zicerii – luate în discuție ca o categorie aparte mai întâi în clasificările gramaticilor latinești – au fost prea puțin studiate de-a lungul vremii, literatura de specialitate axându-se cu precădere pe funcțiile acestora relevate în tehnicile discursive. Clasa verbelor dicendi apare de cele mai multe ori tratată alături de verbele de voință și de afect, dat fiind faptul că prezintă anumite aspecte comune în ceea ce privește comportamentul lor față de regulile sintactice de consecutio temporum sau de utilizare a modurilor nepredicative pentru complinirea unui regent verbal. Cercetarea evoluției acestor verbe ale zicerii și trecerea lor în limbile române moderne permit detectarea anumitor transformări survenite pe plan morfosintactic, cea mai importantă fiind restrângerea sau chiar eliminarea utilizării construcțiilor cu infinitivul. Ca trăsătură definitorie a verbelor zicerii se remarcă posibilitatea acestora de a introduce vorbirea directă.

Keywords: *verbs of speech, Latin, modern Romance languages, (in)direct speech, sequence of tenses.*

Cuvinte cheie: *verba dicendi, latină, limbi române moderne, vorbire (in)directă, concordanță.*

0. Verba dicendi și alte clase de verbe

Statutul verbelor zicerii (sau *verba dicendi*) în orice limbă naturală pune probleme deosebit de interesante prin semantica, funcțiile și comportamentul gramatical al acestora, aspecte care pot fi studiate din diverse perspective, incluzând abordări din domeniul pragmaticii, al analizei discursului, al lexicologiei sau al morfologiei. Lucrările ce studiază monografic această problematică sînt puțin numeroase în literatura de specialitate, limitîndu-se, deseori, doar la analiza pragmaticii verbelor zicerii sau la funcțiile acestora relevate în tehnicile discursive; prin urmare, și conceptul de *verb al zicerii* poate fi definit din mai multe perspective, fapt care determină o extensiune mai largă sau mai restrînsă a acestei noțiuni.

Conceptul de *verbum dicendi* apare mai întâi în gramaticile latinești, în care clasificările pe baze semantice erau motivate de comportamentul particular al unor categorii de verbe față de regulile sintactice de *consecutio temporum* (inclusiv în discursul indirect) sau de utilizare a modurilor nepredicative pentru complinirea unui regent verbal, motiv pentru care verbele *dicendi* sînt tratate adesea alături de verbele *sentiendi*, *credendi* / *iudicandi* / *cogitandi*, de *verba voluntatis* sau de *verba affectuum* în general, clase de verbe cu un comportament morfosintactic asemănător.

1. Construcțiile infinitivale latinești și romanice

Trăsătura cea mai interesantă a categoriilor de verbe latinești menționate mai sus era obligativitatea reducerii unei completive directe la un obiect direct exprimat printr-un verb la modul infinitiv, atunci cînd regentul era un verb de tipul celor menționate:

lat. *Cato dicebat radices litterarum amaras esse, fructus autem iucundos esse* [1].

În situații ca cea de mai sus, cînd în propoziția regentă apărea un verb *dicendi*, *sentiendi*, *voluntatis* sau *affectuum*, structura completivă directă era introdusă fără conectori de tipul conjuncțiilor, verbul acesteia era la infinitiv, iar subiectul infinitivului stătea în cazul acuzativ.

Gramaticile limbilor romanice moderne tind să omită atari clasificări, pentru că, deși parțial în uz, aceste construcții *cu infinitivul* pot apărea uneori ca pretențioase, greoaie sau desuete, după caz, în special atunci cînd raportul exprimat prin cele două verbe (regentul și infinitivul) este unul de simultaneitate; în plus, ele și-au redus semnificativ aria de utilizare. Verbele de voință sau de afect nu mai permit construcțiile cu infinitivul, decît atunci cînd subiectul verbului regent coincide cu subiectul verbului din structura completivă directă (în română, nici măcar atunci); în caz contrar, este obligatorie utilizarea conjunctivului (subjunctivului):

lat. *Te salvum esse cupio* [2]. (inf.) /vs./
fr. *Je veux que tu sois sain.* (subj.)
rom. *Doresc (ca tu) să fii sănătos.* (conj.)
sp. *Quiero que seas sano.* (subj.) etc.

Variantele standard ale limbilor romanice occidentale acceptă aceste construcții mai ales pentru exprimarea unui raport de anterioritate, dacă regentul este un verb declarativ (ori, cel puțin, cu o componentă a zicerii) sau de percepție și dacă subiectul verbului regent coincide cu subiectul verbului din structura completivă directă; cu toate acestea, în registrele informale, se constată de multe ori o preferință a vorbitorilor pentru indicativ în detrimentul infinitivului (model generalizat în limba română):

sp. *Detienen a periodista que dijo haber matado a su pareja.* (www.observa.com.uy)
sp. *La maté porque dijo que se había acostado con otro.* (www.observa.com.uy)

În unele situații, cînd regent este un verb de percepție, infinitivul se poate substitui în limba spaniolă cu un gerunziu (italiana și franceza nu permit această substituție), deși acest gerunziu aduce o nuanță aspectuală imperfectivă sau schimbă direcția de focalizare, deci echivalența dintre cele două construcții este doar aproximativă:

sp. *La vi cruzar la calle.* (Am văzut-o *cum* / *că* trecea / a trecut strada);
sp. *La vi cruzando la calle.* (Am văzut-o *cînd* trecea strada).

În limba română, gerunziul este singurul mod nepredicativ care poate apărea în asemenea construcții complete directe cu verbe de percepție, deși în construcțiile negative poate apărea uneori conjunctivul (care, după cum se știe, a preluat majoritatea funcțiilor infinitivului):

rom. *Ursul a scos un urlet teribil, de moarte, apoi l-am văzut venind spre noi.* (www.evenimentul.ro)

rom. *La noi în zonă n-am auzit de intoxicații cu ciuperci și nici n-am auzit să fi plecat cineva nemulțumit de ce i s-a pus în Bucovina pe masă”, ne-a spus una dintre bucătăresele din zonă.* (www.evenimentul.ro)

Verbele zicerii, pe de altă parte, nu acceptă această variație în nici o limbă romanică. Dacă un regent *dicendi* primește un complement exprimat prin gerunziu, atunci acesta va fi un circumstanțial de mod, și nu un obiect direct:

it. *“Allora me ne vado”, mi disse piangendo.*

port. *“Então vou-me embora”, diz-me chorando.*

rom. *„Atunci plec”, mi-a spus plângînd.*

Limba română a pierdut aproape complet construcția cu infinitivul; singurele cazuri în care această construcție poate funcționa sînt cele în care regentul este un verb al zicerii cu sens negativ sau cînd verbul zicerii din regentă este negat printr-un adverb; aceste formulări sînt, totuși, pretențioase și nu apar frecvent în limba vorbită:

rom. *[...] s-a stabilit cu toate mijloacele și formele legale că nu puteți fi călugărul Medardus, deoarece acest Medardus se află aici și a fost recunoscut de pater Cyrillus, care s-a înșelat din cauza izbitoarei lui asemănări cu dumneavoastră și chiar acest călugăr capucin nu neagă a fi acel Medardus!* (E.T.A. Hoffmann, *Elixirul diavolului*)

rom. *Biserica greco-catolică nu pretinde a-și atribui în întregime actul deșteptării naționale și culturale a poporului român, în zorii epocii moderne.* (Camil Mureșanu, www.scoalaardeleana.ro)

2. Vorbire directă /vs./ vorbire indirectă

Această restrîngere a utilizării construcțiilor speciale, foarte frecvente în limba latină, a determinat și o scădere a interesului pentru tratarea diferențiată a verbelor de tipul celor menționate mai sus, așadar gramaticile limbilor romanice moderne nu le abordează, în general, ca pe un grup omogen și bine delimitat, ci tratează doar problemele de sintaxă (inclusiv chestiunile legate de semantică sau de morfologia concordanței timpurilor) ale relației dintre un verb regent oarecare și complementul său direct (parte de propoziție sau propoziție subordonată).

În gramaticile limbilor romanice moderne, verbele zicerii se conturează ca o clasă aparte doar în contextul analizei discursului indirect, aspect deosebit de important pentru limbile care au moștenit din limba latină un set de reguli stricte de *consecutio temporum*. Posibilitatea introducerii vorbirii directe este una dintre caracteristicile cele mai importante ale verbelor zicerii, însă ea nu poate funcționa ca un criteriu absolut pentru definirea acestora, întrucît există și alte categorii de verbe care pot ocupa această poziție:

rom. – *Dar nu e nici o rudă! rise el. E o țărancă, dragă, o simplă țărancă* [...] (Ioan Groșan, *Marea amărăciune*)

sp. – ¿Quién anda ahí? – lanzó la muchacha despertando. (Felipe Trigo, *En la carrera*)

Transformarea vorbirii directe (*oratio recta*) în vorbire indirectă (*oratio obliqua*) presupune un proces prin care ansamblul de enunțuri ce alcătuiesc discursul direct se subordonează unui verb al zicerii, al percepției sau al gândirii. Schimbarea rangului acestor enunțuri poate antrena, în foarte multe situații, diverse transformări la nivel morfologic, atât la clasa numelui (alternanța pronumelor personale, posesive, demonstrative etc.), cât și la clasa verbului (alternanța desinențelor personale, a modurilor și a timpurilor) și a determinanților acestora (adverbe de timp și loc, pronume reflexive etc.). Dacă verbul regent este la un alt timp decât prezentul, atunci toate acțiunile exprimate de predicatele enunțurilor se vor raporta la cel puțin două repere temporale: unul al prezentului absolut și unul al momentului vorbirii propriu-zise; în funcție de aceste repere și de cronologia acțiunilor raportate unele la altele, verbele predicative din text vor suferi transformări în ceea ce privește categoriile modului și timpului, așa încât ordinea acțiunilor să fie exprimată cât mai puțin ambiguu.

În limba latină, situația modurilor din discursul indirect este cât se poate de clară: în acest tip de discurs, singurele moduri care pot apărea sînt *infinitivul* (provenit din indicativul propozițiilor principale) sau *conjunctivul* (provenit din conjunctivul sau imperativul propozițiilor principale sau din toate modurile din propozițiile subordonate).

Această strictețe nu s-a moștenit în limbile romanice, cu excepția construcțiilor cu infinitivul menționate anterior, unde, așa cum s-a văzut, infinitivul se poate substitui cu indicativul sau gerunziul. În limbile romanice pot apărea în discursul indirect toate modurile verbale, cu excepția imperativului, care presupune un mesaj direct adresat unuia dintre participanții la actul de comunicare. Modurile verbale din discursul indirect pot urma, în principiu, modurile din discursul direct; cu toate acestea, în limbile romanice occidentale este obligatorie uneori alternanța modurilor pentru exprimarea raporturilor temporale (de anterioritate sau posterioritate).

Dacă predicatul regentei este exprimat printr-un verb al zicerii la indicativ prezent, sînt posibile în limbile romanice occidentale construcțiile cu infinitivul, care devine complement de obiect direct, mai ales pentru exprimarea raportului de anterioritate (cu infinitivul perfect):

	Anterioritate
Fran ceză	Il dit avoir vécu à Paris. (infinitiv perfect)
Italia nă	Dice aver vissuto a Parigi. (infinitiv perfect)
Span iolă	Dice haber vivido en París. (infinitiv perfect)
Rom ână	Zice că a locuit la Paris. (indicativ perfect)

Dacă predicatul din propoziția regentă este exprimat printr-un verb la un timp trecut, inclusiv atunci cînd avem de-a face cu un verb al zicerii, pozițiile de anterioritate, simultaneitate și posterioritate ce se stabilesc între acțiunea din regentă și cea din completiva directă – raportate și la momentul prezent, al vorbirii – se exprimă printr-o alternanță destul de strictă a modurilor și timpurilor, după cum se poate observa din tabelul de mai jos (am luat ca reper pentru verbul predicat din regentă indicativul perfect):

	Anterioritate	Simultaneitate	Posterioritate
Franceză	Il a dit qu'il avait vécu à Paris. (indicativ mai mult ca perfect)	Il a dit qu'il vivait à Paris. (indicativ imperfect)	Il a dit qu'il vivrait à Paris. (condițional prezent)
Italiană	Disse che aveva vissuto a Parigi. (indicativ mai mult ca perfect)	Disse che viveva a Parigi. (indicativ imperfect)	Disse che vivrebbe a Parigi. (condițional prezent)

Spaniolă	Dijo que había vividido en París. (indicativ mai mult ca perfect)	Dijo que vivía en París. (indicativ imperfect)	Dijo que viviría en París. (condițional prezent)
Română	A zis că locuise la Paris. (indicativ mai mult ca perfect) A zis că a locuit la Paris. (indicativ perfect compus)	A zis că locuia la Paris. (indicativ imperfect) A zis că locuiește la Paris. (indicativ prezent)	A zis că va locui la Paris. (indicativ viitor)

După cum se observă, limba română are o situație aparte și în acest caz, datorită elasticității regulilor de concordanță a timpurilor: în limba română, decodificarea corectă a ordinii acțiunilor nu se face prin ordonarea formelor morfologice pe o axă temporală cu mai multe repere, ci se bazează exclusiv pe interpretarea contextului.

3. Concluzii privind morfosintaxa verbelor zicerii

Constatăm, așadar, că verbele zicerii din limbile romanice au pierdut multe dintre particularitățile morfosintactice speciale de care se bucurau în latina clasică. Construcțiile cu infinitivul și-au pierdut statutul de obligativitate, ba, mai mult, și-au redus și frecvența de utilizare în limba vorbită. În transformările discursului direct în discurs indirect, verbele zicerii se comportă ca orice altă categorie de verbe, regulile de concordanță a timpurilor privind doar succesiunea cronologică a acțiunilor, și nu clasa semantică a verbului din propoziția regentă. Cu alte cuvinte, verbele declarative romanice nu mai sînt la fel de bine individualizate ca în latina clasică, unde ele alcătuiau o clasă bine delimitată.

Toate motivele expuse mai sus justifică, probabil, lipsa unor studii monografice consistente referitoare la verbele zicerii din limbile romanice. Cu toate acestea, considerăm că un studiu aprofundat al acestora, realizat pe diverse planuri și din diverse perspective, ar putea contribui la clarificarea unor aspecte particulare din domeniile lingvisticii, lexicologiei, analizei discursului sau chiar din domeniul didacticii limbilor romanice, în special pentru românii care studiază una dintre limbile romanice ca limbă străină.

References

1. Bujor, I. I., Chiriac, Fr., *Gramatica limbii latine*, Editura Științifică, București, 1971, p. 239.
2. *Ibidem*, p. 241.

Bibliography

- *** *Gramatica limbii române*, Editura Academiei, vol. I-II, București, 2005
- AZPIAZU TORRES, S., *Acusativo con infinitivo en español*, în *** *Palabras, norma, discurso: en memoria de Fernando Lázaro Carreter*, Ediciones Universidad de Salamanca, 2005, pp. 49-58
- BUJOR, I. I., CHIRIAC, Fr., *Gramatica limbii latine*, Editura Științifică, București, 1971
- DIMITRIU, C., *Gramatica limbii române explicată. Morfologia*, Editura Junimea, Iași, 1979
- DOSPINESCU, V., *Le Verbe — morphématique, sémantique, syntagmatique, mode, temps, aspect... et voix — en français contemporain*, Editura Junimea, Iași, 2000.
- GHEMEȘ, I., *Sintaxă latină*, Editura Imago, Sibiu, 2001
- GÓMEZ TORREGO, L., *Gramática didáctica del español*, Gráficas Muriel, Madrid, 1998.

- IORDAN, I., ROBU, V., *Limba română contemporană*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1978
- MANOLIU MANEA, M., *Gramatica comparată a limbilor romanice*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1971
- MATEI, V., *Gramatica limbii latine*, Editura Scripta, București, 1994
- REINHEIMER RÎPEANU, S., *Structuri morfosintactice de bază în limbile romanice*, Editura Universității, București, 1993
- SALA, M., *De la latină la română*, Editura Univers Enciclopedic, **București**, 1998.
- VASILIU, E., *Semantică și sintaxă; câteva observații asupra construcției verbelor **dicendi***, în *** *Sistemele limbii*, Editura Academiei, București, 1970
- VASILIU, E., FISCHER, I., *Vorbirea directă și indirectă*, în „Limba română”, nr. 4, Editura Academiei Republicii Populare Române, Institutul de Lingvistică din București, iulie-august 1953, pp. 35-40